

www.sesulab.com

33 ש"ח

גיליון 56 | טבת תשע"ה | 10.327 | ינואר 2015

סגולה

מגזין ישראלי להיסטוריה

קדושה נוצריה

ולו

בתי כנסת

מדורים

- 3 פותח
- 6 תמונת החודש
- 8 קצרים
- 14 בימים ההם
- 58 ראו אור
- 60 עוד חוזר ניגון
- 68 ארכיון
- 72 תשבצים וחידות
- 74 משתתפים

ביקורת

56 סיפורם של היהודים שנאלצו לעזוב את בתיהם במלחמת העצמאות חושף צדדים לא מוכרים של המלחמה יגיל הנקין

מסע בזמן חדש!

62 ביריחו כבר הייתם? שלל אתרים מרתקים באחת הערים הקדומות בעולם. הכניסה לישראלים אפשרית וחומלצת, גם אם מעט מסובכת תמר הירדני

צור קשר

סגולה – מגזין ישראלי להיסטוריה תכלת תקשורת, רח' מנחם בגין 53, תל אביב, 6713812 segula@tmags.co.il

מערכת

פקס: 02-5004351 segula@segulamag.com המערכת שומרת לעצמה את הזכות לערוך ולקצר מכתבים מטעמי בהירות מכתבים לא יוחזרו לשולחים

פרסום

michal.shkolnik@tmags.com

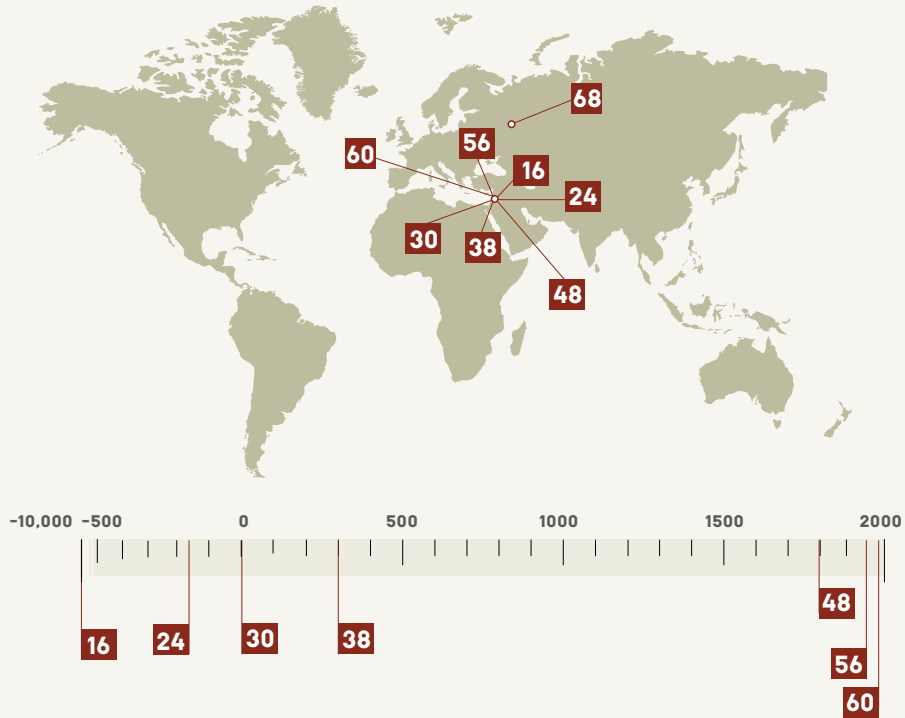
סגולה רואה אור גם באנגלית!

הירשמו עכשיו!

להזמנת מנוי: 1-800-699-999 www.tmag.co.il

היכן ומתי

המפה והסרגל משקפים את המקומות ואת הזמנים שבהם עוסקים המאמרים והכתבות שבגיליון. המספרים מייצגים את מספרי העמודים

38 יהודים בגוב האריות

לא קל היה להיות יהודי ביריחו בתקופה הביזנטית. המורשת הנוצרית של העיר עוררה מתחים לא פשוטים, אך יהודי העיר ידעו לעמוד על שלהם. את נאמנותם לאחזנת ישראל הם הביאו לידי ביטוי בפסיפסים מרהיבים ורבי משמעות / עודד לאוב

48 לבנות את העיר האסורה

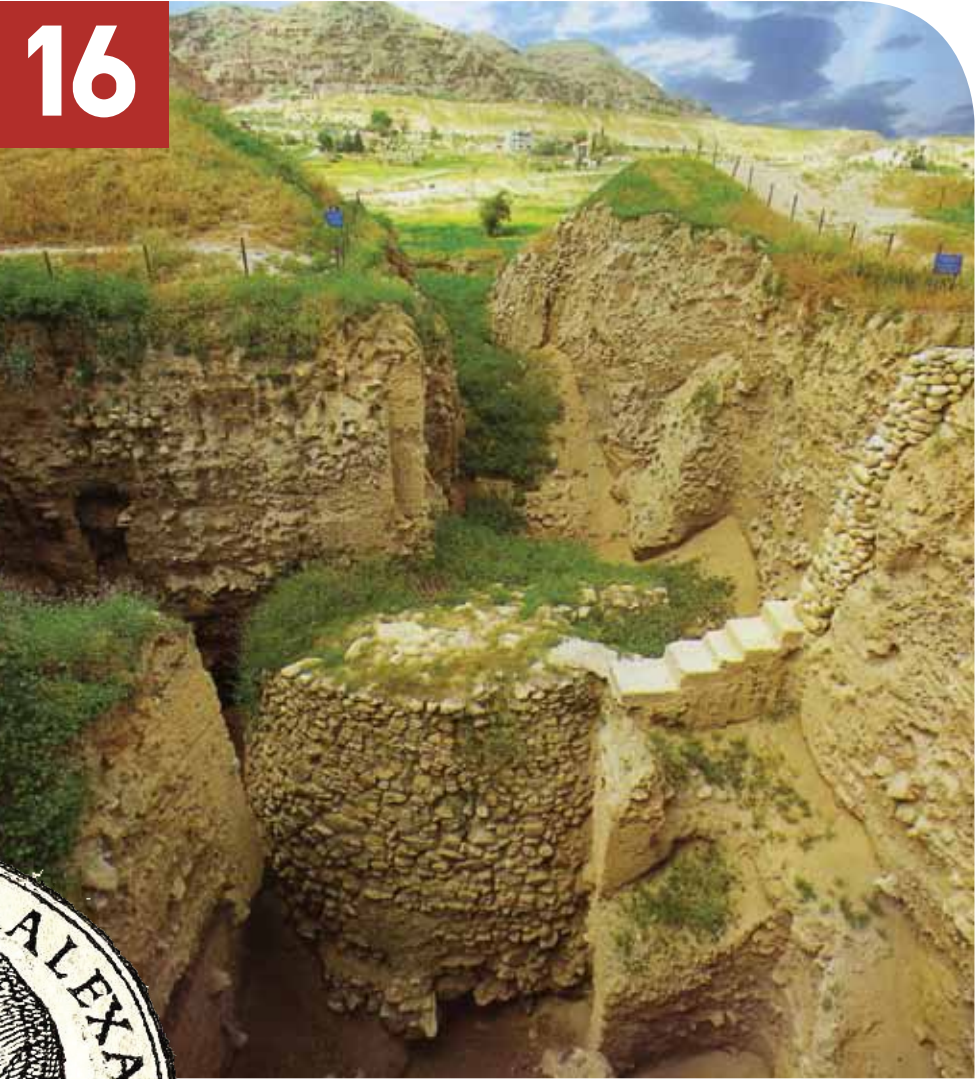
עוד לפני פתח תקוה וראש פינה ניסו יהודים לרכוש קרקעות ולהתיישב ביריחו. הקללה שהטיל יהושע על מי שיבנה את העיר הרתיעה רבים, ועדיין היו יהודים אמיצים שניסו להתיישב ביריחו / ראובן גפני

מגדל קוסמי בעיר התמרים

ייסוד יריחו – כנראה העיר העתיקה ביותר בארץ ואחת העתיקות בעולם – היה חלק משינוי דרמטי שעבר המין האנושי. חברת הנוודים שהתפרנסה מציד ומליקוט צמחי מאכל החלה לבנות יישובי קבע ולעסוק בחקלאות. את השינוי ביטאו תושבי יריחו הקדומה במבנה אסטרונומי שחיבר בין שמים לארץ / רועי לירן

16

24 זהות יהודית בארמון הלניסטי

האם החשמונאים התייוונו? למרות מקורות כתובים המעידים על כיוון כזה, הממצאים בארמונות החשמונאים ביריחו מציירים תמונה שונה. ריבוי המקוואות, כלי חרס מתוצרת מקומית ומבנים צנועים מלמדים על הקפדה הלכתית ועל שמירה של הזהות היהודית לצד חזות חיצונית של בית מלוכה הלניסטי / איל רגב

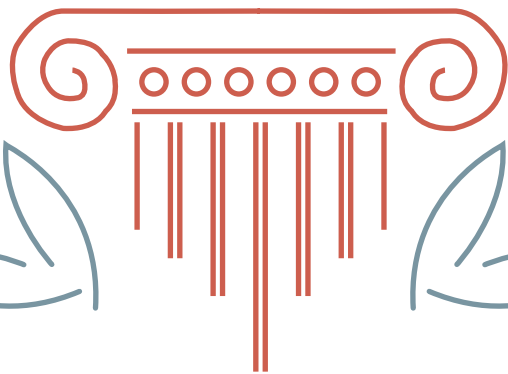
30 קדושה נוצרית

כיצד הפכה יריחו לאחת הערים הקדושות לנצרות? שלל סיפורים הקשורים בישו, מקורות מים מחוללי נסים, מנזרים קדומים ופרשנות מקורית לדמותם של רחב, יהושע ואלישע הובילו לעיר התמרים דורות של צליינים / תמר הירדני

זהות יהודית בארמון הלניסטי

האם החשמונאים אכן התייוונו, כפי שחוקרים רבים שיערו? בארמונותיהם של השליטים החשמונאים ביריחו נמצאו מאפיינים הלניסטיים מובהקים לצד מקוואות רבים וכלי חרס פשוטים מייצור מקומי. נראה שהחשמונאים רצו להיראות מוצלחים לא פחות מהמלכים ההלניסטיים, אך בפועל הקפידו על זהות יהודית ועל שמירת מצוות | איל רגב

בימי בית המקדש השני הייתה יריחו עיר גדולה למדי, כנראה העיר היהודית השנייה בגודלה בארץ, ולפי מסורת חז"ל כמחצית ממשמרות הכהונה התגוררו בה. גולת הכותרת של השרידים מימי בית שני בעיר ובסביבותיה היא מכלול ארמונות מתקופת החשמונאים ומתקופת הורדוס (על ארמונות הורדוס ראו: איל רגב, "היהודי הטוב", גיליון 44). הארמונות והחווה החקלאית שלצדם נחפרו על ידי פרופ' אהוד נצר ז"ל במשך למעלה מעשור. נצר שחזר ארבעה ארמונות שונים המיוחסים למלכים החשמונאים שהיו גם כהנים גדולים: 'הארמון הקבור' שנצר תאריך לסוף ימי יוחנן הורקנוס; 'הארמון המבוצר' שנבנה כנראה על ידי אלכסנדר ינאי, בנו של יוחנן הורקנוס, על גבי 'הארמון הקבור'; ו'ארמונות התאומים' שנבנו כנראה עבור בניהם של ינאי ושלומציון – הורקנוס השני ואריסטובולוס השני – שני הנסיכים שנאבקו ביניהם על השלטון לאחר מות שלומציון, עד שבסופו של דבר גבר הורקנוס השני על אחיו. הארמונות והממצאים שנתגלו בתוכם ובסמוך להם מאפשרים לנו לשחזר את אורחות חייהם ואת השקפת עולמם של החשמונאים, שכן הארכיטקטורה של הבית וכליו מעידה על עולמו של בעליו. לארמונות שכאלה ולתכולתם נועד מלכתחילה תפקיד חשוב: לשקף לנתינים – ולשליטים עצמם – את הדימוי ואת הכוונות של דריהם רמי המעלה.

איפה חדר האורחים?

היסטוריונים רבים שעסקו בחשמונאים על פי המקורות ההיסטוריים העוסקים בהם שמו לב למאפיינים הלניסטיים בולטים הנזכרים בכתבי יוסף בן מתתיהו: הם נשאו שמות יווניים, כמו אנטיגונוס ואלכסנדרה למשל; הקימו צבא שכירים; עשו עצמם מלכים למרות שלא היו מבית דוד; ואף

הייתה ביניהם מלכה. כל אלה נראו כצעדים הנובעים מאימוץ עקרונות המלכות ההלניסטית, ונדמה היה שגם באורחות חייהם ובדפוסי החשיבה שלהם דמו החשמונאים לאנשי בתי המלוכה ההלניסטיים של תלמי במצרים ושל סלווקוס בסוריה, אלה שפעם נלחמו נגדם ופעם כרתו עמם ברית.

בשונה מכתבי יוסף בן מתתיהו וממקורות נוספים מהתקופה, חשיפת הארמונות מאפשרת לגלות באופן חד משמעי כיצד נהגו החשמונאים בפועל. כידוע, הם שימשו לא רק שליטים – שלאחר ימי יוחנן הורקנוס אף התהדרו בכתר מלכות – אלא גם כהנים גדולים. מידת העושר והפאר, וכן מאפיינים הלניסטיים בארכיטקטורה, באמנות ובכלים, יעידו באיזו מידה החשמונאים ביקשו להיות חלק מהתרבות ההלניסטית, ובאיזו מידה ניתן למצוא אצלם מאפיינים של זהות יהודית. מבנה הארמונות וסביבותיהם עשוי להעיד גם על הדפוס השלטוני שביקשו החשמונאים לאמץ. המבנים של ארבעת הארמונות הם קטנים וצנועים יחסית. הארמון הקדום שבהם – זה המיוחס ליוחנן הורקנוס שנהרס כנראה במכוון על ידי בנו אלכסנדר ינאי שבנה על גביו ארמון קטן יותר אך מבוצר היטב – הוא הגדול שבהם ושטחו למעלה מ-2,000 מ"ר. הארמונות המאוחרים ביותר, של הורקנוס השני ואריסטובולוס השני, קטנים באופן משמעותי וגודלם כ-500 מ"ר כל אחד. הדבר מפתיע, שכן יוחנן הורקנוס לא היה מלך – את התואר הזה נשאו בנו ינאי ונכדו אריסטובולוס השני. דווקא כשהחשמונאים

החשמונאים הפכו לדמויות חשובות בהיסטוריה של המערב הנוצרי ודמויותיהם זכו לייצוגים אמנותיים שונים. תחריטי עץ של יוחנן הורקנוס השני ושל שלומציון המלכה, המאה ה'16

החשמונאים נשאו שמות יווניים, כמו אנטיגונוס ואלכסנדרה למשל; הקימו צבא שכירים; עשו עצמם מלכים למרות שלא היו מבית דוד; ואף הייתה ביניהם מלכה

ארמונות החשמונאים ביריחו כללי בנייה בטכניקה מיוחדת המכונה אופוס רטיקולטוס שבה הונחו הלבנים באלכסון. ניתן להבחין בבנייה הייחודית גם כיום, למרות הפגיעה הקשה בחבנים כתוצאה מההנהגה רבת שנים. שרידים באזור הארמונות כיום צילום: shutterstock

לחשמונאים הייתה יומרה להנהיג את נתיניהם, ואולי גם את העם היהודי כולו, גם בהיבט הדתי

הפכו עצמם למלכים וממלכתם גדלה, ארמונותיהם קטנים יותר. הם לא כללו אולמות קבלה גדולים אלא חדרי שינה וחדרי אוכל קטנים, ונראו כבתים פרטיים לכל דבר. מאפיינים אלה בולטים במיוחד בהשוואה לחצרות מוקפות העמודים ולאולמות קבלת האורחים בארמונות הורדוס ביריחו, כמו גם בארמונותיו במצדה, בהרודיון ובמקומות נוספים.

ניתוח ארכיטקטוני של הארמונות מגלה אם כן שהם נועדו למגורים בלבד. חדרי המגורים היו מכונסים כלפי פנים כדי להגן על פרטיותם של הדיירים. המבנים חסרו חדרי שירות ומנהלה לפקידים ולמשרתים, והם לא כללו חדרי אירוח ושינה לאורחים. אלה גם אלה נמצאו בארמונותיו של הורדוס ביריחו, שנבנו מעט מאוחר יותר סמוך לארמונות החשמונאים.

אליפות העולם בברכות שחייה

בארמונות נחשפו קטעים אחדים של ציורי קיר – פרסקאות – אך רק פסיפס אחד, פשוט במיוחד, וגם הוא בחווה החקלאית ולא בארמונות. הדבר מלמד על היכרות עם האמנות ההלניסטית והרומית, אך גם על שימוש דל יחסית שנעשה בה באתר שאמור להיות מפואר במיוחד. בכל אחד מהארמונות נחשף בית

מרחץ יווני קטן, ולמעשה מדובר באמבט רחצה שניתן היה לחמם את מימיו.

גולת הכותרת של המתחם המלכותי נמצאת בחצר שמחוץ לבתי הארמון, שם נחשפו שתי ברכות רבועות בגודל 18x18 מטר אשר שימשו לשחייה. צמוד לברכות נמצא מבנה עמודים שכונה בפי אהוד צנר 'פביליון', וממנו ניתן היה להשקיף על הברכות. בחצרות ארמונות התאומים נמצאו ברכות שחייה נוספות, וברכות קטנות מהן נמצאו ממזרח לארמון הקבור. בסך הכל היו במתחם 11 ברכות, וייתכן שכולן שימשו לשחייה. הברכות הוזנו באמצעות אמת מים שהגיעה מנחל פרת.

ברכות שחייה אופייניות לארמונות של מלכים הלניסטיים ולווילות רומיות מפוארות, ומאחר יותר בנה גם הורדוס ברכות שחייה בארמונותיו. אך למרבה הפלא מספר ברכות השחייה, הקטנות והגדולות, שנחשפו בארמונות החשמונאים ביריחו רב יותר ממספר הברכות שנמצא בכל מתחם מלכותי אחר בעולם ההלניסטי. דומה שהחשמונאים נמשכו אחר ברכות השחייה מכיוון שהן מסמלות הצלחה ופאר. במיוחד כשהן מצויות בספר המדבר. משיכתם של החשמונאים למים ניכרת גם בסמלים אחרים: על המצבה שבנה שמעון החשמונאי במודיעין לזכר

מתתיהו אביו ולזכר אחיו שמתו במלחמות נחקקו אוניות, ואלכסנדר ינאי הטביע במטבעותיו עוגן גדול. בתוך הארמונות ובמתחם הברכות הסמוך אליהם נחשפו 12 מקוואות. לארבעה מהם היו גם ברכות 'אוצר' סמוכות אשר שימשו להכשרת מי המקווה והן מלמדות לדעתי על אימוץ הלכה פרושית, בניגוד להלכה הצדוקית. גם בארמון הקבור נמצא מקווה עם אוצר. הארמון נחשף רק בחלקו, ונצר שיער שבאגף הסמוך היה מקווה נוסף. מהארמון המבוצר של ינאי נשתמרו רק הקירות החיצוניים ועל כן אין לדעת האם היו שם מקוואות. בארמון המזרחי שבארמונות התאומים נחשפו שני מקוואות, האחד – עם אוצר – סמוך למטבח, והאחר סמוך לבית המרחץ, ואילו בארמון המערבי היו שלושה מקוואות – סמוך למטבח, ליד בית המרחץ ולצד היציאה לחצר הארמון. המקוואות הללו ניצבו ברובם בחלקים הפנימיים והפרטיים ביותר של הארמונות ונראה ששימשו בעיקר את דייריהם הנכבדים ולא את האורחים. הם מלמדים כי החשמונאים עצמם נהגו לטבול לעתים קרובות. מקוואות נוספים התגלו מחוץ לארמונות, בחלקים הציבוריים של המכלול המלכותי. בנן המזרחי, סמוך למחסנים ולמתקני התעשייה החקלאית, נמצאו שני מקוואות, אחד מהם עם אוצר, וליד מכלול הברכות המונומנטלי שבין הארמונות עמד מקווה קטן נוסף. בנן המערבי, ששימש לאירוח וכלל גם בית מרחץ, נמצאו שלושה מקוואות נוספים, ובהם מן הסתם טבלו האורחים.

ריבוי המקוואות מעיד על כך ששוכני הארמונות הקפידו על כללי הטהרה, והימצאותם בכל האזורים במכלול הארמונות מלמדת שהקפדה זו רווחה בין כל דיירי הארמונות ולאורך כל התקופות.

הכל מתוצרת הארץ

בארמונות החשמונאים נתגלו כלי חרס רבים המפתיעים בפשטותם. לא נמצאו כל כלים מיובאים כמו כלי טרה סיגילטה מאודמים, אמפורות ליין, נרות הלניסטיים שיוצרו בדפוס או פכיות בושם. כלים מיובאים רבים כאלה נמצאו בארמונות הורדוס ובאתרים הלניסטיים שונים, אך בארמונות החשמונאים כל הכלים הם מייצור מקומי. יתרה מזו, הכלים פשוטים ביותר, רובם הגדול צלחות וקעריות קטנות, כמעט ללא כל חיפוי, החלקה או עיטור, בדומה לכליהם של פשוטי העם. ממצא זה מאפיין את כלי החרס מכל התקופות, מימי יוחנן הורקנוס ועד הורקנוס השני.

ייתכן כי היעדרם של כלי ייבוא נובע מהקפדה על טהרה, אולם יש בכך גם היבט חשוב נוסף: החשמונאים לא ניסו לחקות טיפוסי כלים הלניסטיים מפוארים באמצעות קדרים מקומיים. הימנעותם

ריבוי המקוואות מעיד על הקפדה הלכתית ועל זהות יהודית שורשית. מקוואות במתחם הארמונות (למעלה) ובאזור בית הקברות החשמונאי

באיריות ארתור סטריט

מטבע ברונזה שטבע מתחילת
אנטיגונוס בין השנים 40-37
לפסה"נ. בצדו האחד קרן שפסע
ומסביבה נכתב בכתב עברי
קדום "מתתיה כהן גדול חב י",
כלומר מתתיהו הכהן הגדול וחבר
היהודים. בצדו השני זר עלי קיסוס
ובתוכו כתובת יוונית
[BACIE ANTI] – של המלך
אנטיגונוס
באדיבות איתמר עצמון

פרוטת ברונזה שטבע יוחנן
הורקנוס ועליה הכתובת "יהוחנן
כהן הגדל וחבר היהודים"
בכתב עברי קדום. בראש הכתובת
מופיעה האות היוונית אלפא
באדיבות איתמר עצמון

**למנוה הפלא מספר
בונות השחייה
שונשפו בארמונות
החשמונאים ביריחו וב
יותר ממספר הבונות
שנמצא בנל מתחם
מלכותי אחר בעולם
ההלניסטי**

מקרימיקה הלניסטית קשורה לתופעה מקיפה יותר:
יצירת זהות אתנית יהודית הנבדלת מזו של הנכרים.
החשמונאים אימצו את בית המרחץ ההלניסטי, את
ברכות השחייה ואת הפרסקאות, אך דווקא בתחום
היומיומי ביותר של התרבות החומרית – כלי האוכל
– הם בחרו להדגיש את המחיצות שבין היהודים לבין
העולם הנכרי ההלניסטי.

מקוואות הטהרה והיעדר כלי ייבוא קשורים
לטהרה ולזהות יהודית, דתית או אתנית. בשני
התחומים הפגינו החשמונאים הקפדה על ההלכה
והיבדלות מטומאתם ומתרבותם של הגויים. מגמה
זו מאפיינת את ארמונות החשמונאים בכל שנות
פעילותם. הכהנים הגדולים והמלכים החשמונאים, בני
משפחותיהם ובאי ביתם הקפידו על טהרתם באופן
יומיומי והדגישו את זהותם היהודית.

חבר היהודים

לצד הממצא הארכאולוגי יש לתופעה זו עדויות גם
בכתובים. מחבר מקבים א' מדגיש את האופן שבו סילקו
החשמונאים את טומאת הגויים מהמקומות שכבשו –
בית המקדש, גור והחקרא. כך למשל נכתב על המקדש:

ויהודה אמר לאחיו: הנה ניגפו אויבינו, נעלה לטהר
את המקדש ... ויטהרו את המקדש ויוציאו את אבני
השיקוץ למקום טמא (ד', ל"ו-רמ"ג).

גם במקבים ב' נזכרת הקפדתם של החשמונאים על
טהרה:

ויהודה, הוא המכונה גם מקבי, היה העשירי. ויברח
אל המדבר, כחיות בהרים חי הוא ואשר אתו,
והעשב היה מאכלם כל העת לבלתי היות להם חלק
בטומאה (ה', כ"ז)

כלומר, יהודה ואנשיו הגבילו את מזונם לבל ייטמאו.
על פי הממצאים בחפירות עיר דוד, האמפרות
ההרודיאניות שיובא בהן יין של נכרים לירושלים
– נוהג רווח לפני התקופה החשמונאית – נעלמו
כליל מימי יונתן או שמעון ועד לימי הורדוס. כמו
ביריחו, גם באתרים חשמונאיים נוספים – ובהם העיר
העליונה של ירושלים, הרובע הארמני, תל אל-פול,
בית צור וחורבת קומראן – לא נמצאו כלים מיובאים.
ממצאים אלה מלמדים כנראה שההתרחקות מטומאת
הגויים היא חידוש של התקופה החשמונאית, וייתכן
שהשליטים החשמונאים הם שהובילו מגמה זו.
עולה אם כן כי לצד עדויות על 'התייוונותם'
של החשמונאים נמצאו מאפיינים הפוכים רבים.
מתברר שהחשמונאים הדגישו את הזהות היהודית
של ממלכתם באופן שאינו משתמע לשני פנים:
יוחנן הורקנוס ובנו הבכור יהודה אריסטובולוס גיירו
את האדומים ואת היטורים, ואלה התגיירו ספק
מאונס ספק מרצון; הם ייסדו את תשלום מחצית
השקל למקדש מדי שנה, מס שיהודי התפוצות נענו
לו בהמוניהם; על רוב מטבעותיהם הוטבע שמו
של השליט החשמונאי עם התואר 'כהן גדול וחבר
היהודים'. חבר היהודים הוא כינוי לעם היהודי כולו,

והמטבעות מלמדים כי החשמונאים ראו עצמם
כמייצגי העם היהודי כולו ולא כשליטים יחידים.

מלכים כהנים

בנוסף לכך, החשמונאים ראו בעצמם לא רק מנהיגים
פוליטיים, מדיניים וצבאיים של העם היהודי, אלא
גם מנהיגים דתיים. התואר שהדגישו יותר מכל הוא
'כהן גדול'. אפילו אלכסנדר ינאי, שעל מטבעותיו
נכתב 'יונתן המלך', השתמש במטבעות גם בתואר
'כהן גדול'. מקורבי החשמונאים, המחברים של ספרי
מקבים א' ומקבים ב', הדגישו את הצד הדתי של
מנהיגותם: מתתיהו מקנא לתורה כפינחס, יהודה
המקבי נושא תפילות לפני הקרבות ויונתן שופט את

העם. חז"ל מכירים בגדולתו של יוחנן הורקנוס
ששמע בת קול:

יוחנן כהן גדול שמע בת קול מבית קודש
הקדשים שהוא אומר: ניצחו טליא דאזלו לאגחא
קרבא לאנטוכיא [ניצחו נערים שהלכו להילחם
באנטוכיה] (סוטה לג.).

הורקנוס השני התערב לטובת זכויותיהם הדתיות
של יהודי התפוצות, ויליוס קיסר אף הכיר בסמכותו
ההלכתית העליונה על יהודי צידון.
לחשמונאים הייתה אם כן יומרה להנהיג את
נתיניהם, ואולי גם את העם היהודי כולו, גם בהיבט
הדתי. יש הטוענים כי החשמונאים רק ביקשו להפיק
רווח פוליטי מהדגשת ההיבט ההלכתי בהנהגתם,
אולם התגליות בארמונות החשמונאים מגלות את
היחס המורכב בין הלניזם ליהדות בעולמם. המבנים,
המתקנים והכלים מעידים לא רק על חיי היומיום
של ארבעה דורות של חשמונאים, אלא גם על
האופן שבו התרבות החומרית מייצגת את תפיסת
העולם.

נראה כי כלפי חוץ ביקשו החשמונאים להציג
לראווה את חזרות ארמונותיהם המשקפות את
הצלחתם כראשי ממלכה 'ככל הגויים', אך בד בבד
בהליכותיהם בארמונות פנימה הם היו כרוכים אחר
ההלכה והזהות היהודית ואף חיו בצניעות יחסית. ■

לקריאה נוספת:

אהוד נצר, 'ארמונות החשמונאים והורדוס הגדול', יד יצחק בן-צבי
תש"ס, עמ' 315; איל רגב, "דימויים העצמי של החשמונאים כמנהיגים
דתיים", 'ציון' ע"ז, א', תשע"ב, עמ' 305;
Eyal Regav, *The Hasmoneans: Ideology, Archaeology, Identity*,
Göttingen 2013; Eyal Regav, "Royal Ideology in the Hasmonean
Palaces in Jericho", *Bulletin of the American School of Oriental
Research*, 363, 2011, pp. 45-72.

**ייתכן כי היעדרם של
כלי ייבוא בארמונות
החשמונאים נובע
מהקפדה על טהרה,
אולם יש בכך גם
היבט חשוב נוסף:
יצירת זהות אתנית
יהודית הנבדלת מזו
של הנכרים**

סגולה

(ש"ע, נ')

(1) חפץ או פעולה המביאים על פי אמונה או תפיסת עולם להתגשמות שאיפות או רצונות שונים

(2) מגזין ישראלי המספר את סיפורו של העם היהודי באופן חזי והמרתק ביותר, מתוך אמונה שהסיפור היהודי והישראלי שזור וכרוך בסיפור האנושות כולה. מוצר עשיר באיורים, בתמונות, במפות ובצילומים

לקבלת גיליון היכרות חינם
היכנסו עוד היום לאתר של מגזין 'סגולה'
www.tmags.co.il

סגולה
מגזין ישראלי להיסטוריה